

SZEMLE

Bakk Miklós

A nyelvszabadság egyetemessége. Andrássy György könyvéről

Andrássy György *Nyelvszabadság - Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*¹ című művéről írni látszólag hálás feladat. A recenzensnek úgy tűnhet, a mű megértésében kitaposott utakon járhat, hiszen mind az emberi jogi gondolkodás történetének, mind pedig e jogok filozófiai megalapozásának és szisztematikus vizsgálatának komoly irodalma van, következésképpen így Andrássy könyvét is világosan el lehet helyezni az adott sorban. Mindazonáltal e mű komoly szemléleti újítást alapoz meg.

Szerzőnk jogászprofesszor a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, a Jogbölcseleti és Társadalomelméleti Tanszék munkatársa. A nyelvszabadsággal kapcsolatos munkássága a kilencvenes évek elejéig nyúlik vissza, már akkor megfogalmazódott benne a gondolat, hogy minden embernek joga van egy - ma még kevésbé ismert és elismert - szabadsághoz, a nyelvszabadsághoz. Ezzel kapcsolatos munkái a kilencvenes évek közepétől angolul is megjelentek. Mostani kötete tehát eddigi munkássága összefoglalásaként is tekinthető, de jóval több annál, ugyanis a nyelvszabadság logikai és történeti megalapozásához az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát előkészítő dokumentumok nagy részét is feldolgozta.

A könyv, minden szisztematikussága ellenére, egy különös és perzisztáló, de mégis véletlenszerűnek tűnő tényből indul ki: abból, hogy a nyelvszabadság - bár számtalan történelmi alkalom adódott erre - valahogy még sem került a szabadságjogok nyitott listájára.

A több mint 400 oldalas kötet négy fejezetből áll. A bevezetőt követő II. fejezet a szabadságjogok listáját tekinti át, e történetileg kialakult lista nyitottságát húzza alá azzal a következtetéssel, hogy e listára felkerülhetett volna a nyelvszabadság is. A fejezet jogtörténeti és -elméleti alapokon jut el

1 Andrássy György: *Nyelvszabadság - Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2013, 423.

ahhoz a következtetéshez, hogy a nyelvszabadságot ugyan több irányból is meg lehet alapozni, azonban a legmegfelelőbb módon az emberi jogok nemzetközi jogából lehet és kell levezetni. A III. fejezet a nyelvszabadság megalapozásának a nehézségeivel foglalkozik, a jogi igazolás akadályait veszi számba azzal a céllal, hogy megfogalmazza ennek az igazolásnak a premisszáit a következő fejezet számára. Végül, a IV. fejezet tartalmazza a múltajdonképpen téziseit. Legfontosabb következtetése az, hogy a nyelvszabadság logikai úton is levezethető az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatából. Ugyanakkor történeti elemzéssel is kiegészíti ezt a dedukciót, bebizonyítva, hogy a Nyilatkozat előkészítése során olyan dokumentumok születtek, amelyek a nyelvszabadság megfogalmazásának előkészítésére szolgáltak.

Megjegyzendő, hogy a bevezető utal egy második kötetre is, amely az első kiegészítéseként a nyelvszabadságot többek között a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányából kívánja majd levezetni (ez a kötet 2016-ig még nem jelent meg).

A szerző már a II. fejezet elején megfogalmazza, hogy milyen két irány létezik a nyelvszabadság elvi megalapozása felé.²

Az első út az egyetemes emberi jogokból való levezetés útja. Minthogy az emberi jogoknak – filozófiai megalapozásuk ellenére – egy történelmi kontextushoz kapcsolható konkrét, de elvileg nyitott listája alakult ki, a nyelvszabadság megalapozása e lista olyan bővítésének tekinthető, amely a nyelvszabadságot egyéb – látszólag nem nyelvi természetű – egyetemes jogból vezeti le, majd írja fel erre a listára. Ennek az eljárásnak egyik gyakorlati mintáját az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága nyújtotta. A híressé vált „Ballantyne, Davidson és McIntyre vs. Kanada” ügyben (az ügy az angol anyanyelv Québec-ben akadályozott kereskedelmi használata okán benyújtott panaszon alapszik) a Bizottság 1993-ban kimondta, hogy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának a vélemény és kifejezés szabadságát elismerő cikke tulajdonképpen tartalmazza a nyelvszabadságot is. Ugyanis a vélemény és a kifejezés szabadsága magában foglalja azt a szabadságot is, hogy az ember „a maga által választott nyelven fejezze ki magát”. Tehát egy létező, eredetileg nem nyelvi természetű szabadság bővített értelmezése a felszínre hozta a nyelvszabadságot is, mint egyéb szabadságok inherens tartalmát. Ez egyben annak a lehetőségét is jelenti, hogy az emberi jogok nyitott listája kiegészíthető legyen az immár megfogalmazott, nevesített nyelvszabadsággal is.

2 Uo. 42–44.

A második utat a kisebbségi jogok elismerése jelöli ki. Ez azonban folyamatosan felvetette azt a kérdést, hogy a kisebbségek tulajdonképpen e jogok által „többletjogokhoz”, illetve „privilegiumokhoz” jutnak. Andrassy a kötet IV. fejezetének egyik részében részletesen is áttekinti azokat a súlyos félreértéseket és szögesen ellentétes véleményeket, amelyek ebben a kérdésben folyamatosan fennállnak.³ Ezek okai a következők (itt szerzőnk Ferdinand de Varennes, Inis Claude, Patrick Thornberry álláspontját összefoglaló elemzéseit összegezzük):

a) az a félreértés, hogy a nemzetközi kisebbségi szerződések csak a kisebbségi jogokra összpontosítanak, tehát csupán speciális jogosultságokat fogalmaznak meg;

b) a kisebbségi jogok alanya meghatározásának a bizonytalanságai;

c) a kisebbségvédelmi rendszer anyagi jogának a bizonytalanságai a jogok két nagy csoportja között, amelyek a következők: azok a jogok, amelyek minden lakost vagy minden állampolgárt megilletnek, és azok a jogok, amelyek „speciális jogokként” csak a kisebbséget illetik meg.

A bizonytalanságok tisztázásának hatalmas és nem lezárt irodalma van, amely jelentős magyar műveket is tartalmaz. Andrassy a magyar irodalomból elsősorban Buza Lászlót és Szalayné Sándor Erzsébetet idézi.

A kötet eredetisége az első út kifejtéséhez kapcsolódik. Ugyanis, amennyiben a nyelvszabadság egyetemes emberi jog, akkor ez mind a többséghez, mind a nyelvi kisebbséghez tartozó egyéneket egyformán megilleti. Bár a létező szemléletekhez és gyakorlatokhoz képest teljesen meghökkentő tétel jogba foglalni azt, hogy mindenkinek – tehát a nyelvi többséghez tartozóknak is – joguk van anyanyelvük szabad használatához, viszont ha e szabadságot a vele azonos kategóriába tartozó jogokkal – például a vélemény-szabadsággal – vetjük össze, akkor egy ilyen lépés teljesen logikusnak tűnik.

Viszont a nyelvszabadságnak ez a megfogalmazása teljesen irrelevánssá teszi a „privilegiumok”, a „többletjogok” vádját a kisebbségi nyelvhasználati jogokkal szemben, azaz megszüntet – amint Andrassy írja – egy vergődést két rossz megoldás között: „ha nem ismerik el a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogát saját nyelvük használatához, igazságtalanok lesznek az ilyen kisebbségekhez tartozó személyekkel szemben, mert megfosztják őket egy fontos jogtól; ha elismerik ezt a jogot számukra, szintén igazságtalanok lesznek, mert megsértik a nyelvi alapon történő megkülönböztetés tilalmának elvét”.⁴

3 Uo. 238–260.

4 Uo. 43.

Az első út kifejtésekor a szerző minuciózus történeti elemzésben vizsgálja meg az ENSZ Alapokmányának és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának születését, arra keresvén a választ, hogy míg logikai értelemben az egyetemes emberi jogok közül több is tartalmaz – kimondatlanul – nyelvi jogokat, illetve nyelvi részjogosítványokat, a Nyilatkozat egészébe még sem került be a nyelvszabadság.⁵ Hiába magától értetődő, hogy a gondolat, a lelkiismeret, a vallás, a vélemény és a kifejezés szabadságának a gyakorlása nem lehetséges valamely nyelv – és elsődlegesen az anyanyelv – „eszközei” nélkül, a Nyilatkozat szerkesztői a nyelv e nélkülözhetetlen és konstitutív hozzájárulását a többi jog gyakorlásához nem ismerték el egy külön szabadság, a nyelvszabadság megfogalmazásával. Ennek magyarázata összetett, olyan „talány”, amelyre – a szerző szerint – elméleti és nem elméleti magyarázatok egyaránt vannak, például a következők: a kisebbségi kérdés náci kihasználásának a tapasztalata, a két világháború közötti – a Nemzetek Szövetségének égisze alatt kialakult – kisebbségvédelmi rendszerrel szembeni elégedetlenség, az amerikai tapasztalat hiánya a nemzetközi kisebbségvédelemben (az Egyesült Államok nem vett részt a Nemzetek Szövetségének munkájában, viszont meghatározó szerepe volt az ENSZ létrehozásában), a kisebbségvédelemmel kapcsolatos súlyos elvi félreértések stb.

Mégis, a Nyilatkozat e „hallgatásának” dacára is a nyelvszabadság joga levezethető, szervesen kapcsolható több más emberi joghoz és szabadsághoz. Mi több, Andrassy azokra a kérdésekre is talál egyetemes jogokból levezethető választ, amelyeknek az állami (hivatalos) nyelvhasználattal és a közoktatás intézményi kereteivel kapcsolatosan közjogi konzekvenciái vannak egy adott államra nézve. Vizsgálódásának végeredményét a nyelvszabadság egy olyan definíciójában adja meg, amely cikkelyként része, kiegészítése is lehetne az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának, mivel elvi összhangban van az abban foglalt többi joggal. Érdemes idéznünk e definíciót:

1. Mindenkinnek joga van a nyelvszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a szabadságot a saját nyelv megtartására és megváltoztatására, valamint a saját nyelv használatára, tanulására és tanítására mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind pedig a magánéletben, s magában foglalja a szabadságot más nyelvek tanulására, használatára és tanítására is.

2. Mindenkinnek joga van ahhoz, hogy saját nyelvét hivatalos nyelvként használja vagy legalább hivatalos ügyekben is használhassa, hogy saját nyelvén tanuljon a közoktatási rendszer intézményeiben vagy legalább tanulhassa a saját nyelvét ezekben az intézményekben, s hogy saját nyelve egyébként is

5 Uo. 184–237.

*megfelelő védelemben részesüljön abban az országban, ahol ezt a nyelvet régtől fogva, hagyományosan beszéljük, és ahol ő maga az e nyelvet beszélő közösséghez tartozva él vagy élt, vagy ebből a közösségből származik.*⁶

Az erdélyi politikai törekvéseket is követő olvasó számára mindenképpen érdemes az Andrássy által kidolgozott nyelvszabadság-koncepció kapcsán felidézni Szilágyi N. Sándor 1994-ben a *Korunkban* közzétett törvényjavaslatát⁷. A tervezet a nyelvi jogok meghatározásában azt az elvet követi, hogy mindenkinek – függetlenül attól, hogy nyelvi többséghez vagy kisebbséghez tartozik – joga van ahhoz, hogy saját nyelvét használja, következésképpen egy államban nem hivatalos többségi és „kisebbségi” (tolerált vagy részben elismert) nyelvek léteznek, hanem *egymással egyenlő nyelvek*, amelyek használatát helyi-területi kontextusban kell szabályozni annak függvényében, hogy helyi többségi vagy helyi kisebbségi nyelvekről van szó. A javaslat az RMDSZ döntéshozó fóruma elé is került, azonban nem kapott támogatást. Ennek a magyarázata azonban összefügg egy olyan kérdéssel, amelyre Andrássy könyve nem (vagy nem kellő mértékben) tér ki.

Ugyanis miközben a szerző mindenképpen újszerű, eredeti munkája nagyon jó érzékkel kapcsolja össze a nyelv- és jogelméleti, valamint filozófiai vonatkozásokat, kevéssé tér ki demokráciaelméleti kérdésekre, holott a nyelvszabadság kérdése ezekhez is lényegileg kapcsolódik. A demokráciafeltételek és a nyelv összekapcsolása nála csak áttételesen jelenik meg, és pedig a nyelvi jogok filozófiai igazolásának áttekintése során.

Andrássy az első lépéseket Eötvös Józsefnek és Otto Bauernek tulajdonítja, de a kérdés iránti filozófiai érdeklődés csak a múlt század 80-as éveiben hozott eredményeket. Ekkor Will Kymlicka multikulturális liberalizmusa (vagy liberális kulturalizmusa – ahogy Andrássy nevezi) lett a meghatározó teoretikus kiindulópont, azonban a nevével fémjelzett irányzat, szerzőnk szerint, ahelyett, hogy „tovább lépne a nyelvszabadság felismerése és meghatározása felé, megállni látszik azon a ponton, hogy az egyéni emberi jogokat ki kell egészíteni bizonyos kisebbségi jogok elismerésével, s hogy meg kell találni egy új hazai, regionális vagy transznacionális mechanizmust, melynek keretében a kormányzatok elszámoltathatók mind az emberi jogok, mind pedig a kisebbségi jogok tiszteletben tartásáért”.⁸ Vagyis a liberális kulturalizmus inkább a második utat választotta, lemondott a „kö-

6 Uo. 184.

7 Szilágyi N. Sándor: Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. *Korunk*, 1994. 3. sz., 131–158.

8 Andrássy: i. m. 47.

zös” (vagy egyetemes) emberi jogok feltárásáról, és a „többletjogok” igazságosságának a bizonyítására összpontosított.

A politika gyakorlati oldala felől tekintve természetesen mindkét út felveti a „transznacionális mechanizmusok” kérdését, vagyis azt, hogy miképp teremthető meg a nyelvi jogok érvényesülésének nemzetközi kontrollmechanizmusa.

Azt már Kymlicka is észrevette,⁹ hogy a „demokratikus politika népnyelvi politika”, azaz akkor hatékony, ha a politikai közösség minden tagja számára az anyanyelv közvetlensége révén hozzáférhető, vagyis egyetlen, egyszerre „nemzeti” és „élő népi” nyelv közvetítésével megy végbe. Ezt a politikaelmélet diszkurzív irányzata is az előtérbe állította, amely szerint a politika empirikusan döntően értelmezésekben, nyelvi tények formájában létezik, a politikai harc pedig retorikai, értelmezési küzdelmekben dől el.¹⁰ Ez esetben viszont lényegi feltétele a demokrácia működőképességének, hogy a politika nyelvi arénája egységes legyen.

A demokrácia nyelvi arénájának az egysége viszont különbséget teremt a nyelvi szabadságok és azon több emberi jog között, amelyekből Andrassy levezethetőnek tekinti a nyelvi szabadságokat. Míg a horizontális és egalitárius alapokra épülő demokratikus politikai közösség fennmaradása egyértelmű alátámasztást nyer a gondolat, a vallás, a lelkiismeret vagy a vélemény szabadságától, ugyanez a nyelvszabadságról, az anyanyelvek egyenlő szabad közéleti használatáról nem mondható el, mivel az a demokrácia nyelvi arénájának felparcellázása irányában hat. Azaz: bonyolítja a demokrácia működését, melynek alapja a vitatkozva kormányzás, ahol a kormányzást tágabb értelmében kell értenünk, mint a demokratikus politikai hatalom előállítását és működtetését (választásokat, a kormány és ellenzéke folyamatos vitáját stb.). A demokratikus vita erejét, integráló, mindent átfogó és elérő voltát viszont csak egy kellően egységes nyelvi aréna („nemzeti nyelv”) biztosíthatja.

Ez a sajátos ellentét tehát további akadálya a nyelvszabadság érvényesülésének.

Összegzésül elmondható tehát, hogy Andrassy György koncepciója kitörés a nyelvi jogok partikularista szemléletéből, eredeti, újszerű megközelítése a nyelvi sokféleséggel összefüggő jogok és az univerzális emberi jogok összehangolásának, anélkül azonban, hogy feloldást javasolna a demokratikus politikai közösségek működésének egyik lényegi belső feszültségére.

9 Kymlicka, Will: *Politics in the Vernacular*. Oxford University Press, Oxford, 2001.

10 Szabó Márton: *Politikai episztemológia*. L'Harmattan, Budapest, 2011, 95–96.